

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

Լևոն XIII-ի տենչանքները.—Նրանական միաբանութիւնների հարցը ֆրանսիական պատգամաւորների ժողովում.—Սպանիա. հակակղերական անկարգութիւններ.—Մինիստրական ճգնաժամ Իտալիայում.—Անգլիա. Վիկտորիա թագուհու մահը. եղուարդ VII և նրա վերաբերմունքը դէպի Տրանսիլաւի պատերազմը.—Աւստրիական ընկիստատի նիստը.—Գերմանիա. մերձեցում Անգլիային. հացի մաքար.—Դպրոցական խնդիր. Ի.—Միլան թագաւոր:

Մի լատիներէն ոտանաւորի մէջ, որ գրուած է XIX դարի վերջին օրում, Լևոն XIII պապը ասում է. «Ցաւով և սարսափով եմ նայում ես այն ամենին, ինչ բերեց մեզ լրացած դարը: Յետ նայելով, իմ հայեացքը տեսնում է իր առջև, աւանդ, ամօթալի գործերի մի ամբողջ շարք: Ողբամ արդեօք արիւնահեղ սպանութիւնները, խորտակուած գահերը, ազատութեան սոսկալի փոթորկումը: Թէ ողբամ խորամանկութեամբ լի կռիւը Վատիկանի դէմ: Քաղաքների թագուհին, պապականութեան մայրաքաղաքը, որին ակնածութեամբ յարգում են դարերն ու ազգերը, զրկուած է այժմ իր թագից, որին չէ կարող պղծել ոչ մի ստրկութիւն»: Ցաւ ու կսկիծ յայտնելով, որ XIX դարում ծաղկեց Դարվինի թէօրիան, յորդորելով մարդկանց ուշքի գալ, ճանաչել Աստուծու ճանապարհները, պապը դիմում է Քրիստոսին և իր աղաչանքներն է ուղղում նրան. «Թող լինի մի հովիւ և մի հօտ և թող հաստատուի երկրի վրայ մի հաւատ»:

Աւանդ. ժամանակները սաստիկ փոխուել են: Վատիկանը այլ ևս չէ դղրեցնում աշխարհը իր հրամաններով, անէծքներով: Լևոն XIII, իննսուն ամեայ մի ծերունի, կարող է ամեն օր, ամեն ժամ այդպիսի միմունջներ արձակել, բայց նա «Վատիկանեան կալանաւորից» աւելի մի բան չէ և ոչ միայն եկեղեցիների միութիւնը, որ նրա ամենամեծ տենչանքն է, շատ և շատ հեռու է իրագործումից, այլ և կաթոլիկութիւնը սաստիկ հարուածներ է ստանում այն երկրներում, որոնք մի ժամանակ Հռոմի հարազատ որդիներն էին: Այսպէս, յունուարի 2-ին ֆրանսիական պատգամաւորների ժողովը սկսեց քննել կառավար-

րութեան կողմից ներկայացրած օրինագիծը, որի նպատակն է կռիւ կրօնաւորական միաբանութիւնների դէմ:

Ինչպէս յայտնի է, Ֆրանսիայում վերջին տարիները ըսկսուեցին մի ահեղ մրցութիւն առաջադէմ և յետադէմ տարրերի մէջ: Դրէյֆուսի գործը մի պայծառ լոյս էր, որ ցոյց տուեց թէ Ֆրանսիան կղերական խարդաւանքների զօհ է և դիմում է դէպի կործանում: Վալդէկ-Րուսսօի մինիստրութիւնը նպատակ ընտրեց փրկել հանրապետութիւնը: Կուսակցական կրքերը ծայրայեղութեան էին հասել և ամենքը զարմանում էին թէ ինչպէս է որ երևան չէ գալիս մի ուժեղ մարդ, որ հանրապետութեան թշնամիների գլուխն անցած՝ տանէր Ֆրանսիան դէպի մի նոր յետադիմական յեղափոխութիւն: Վալդէկ-Րուսսօն սկսեց խաղաղացնել երկիրը: Համախմբելով իր շուրջը բոլոր ձշմարիտ հանրապետականներին, նա քաջութեամբ դնաց կղերականներին, միապետականներին և նացիօնալիստների դէմ: Մինիստրութեան ձեռք առած միջոցները միշտ խիստ ու կտրուկ չէին, նրա առջև դրուած խնդիրները յաճախ վճռոււմ էին միջին ճանապարհով: Բայց նրանք անկասկած հետեանք ունեցան, ամբողջովն հանրապետութիւնը, կարելի եղածին չափ խաղաղացրին մտքերը: Այդ միջոցներից մէկն էլ կղերականութեան դէմ յայտարարած պատերազմն է:

Վաղուց, դեռ Գամբետտայի ժամանակ, յայտնի էր որ երրորդ հանրապետութեան ամենախիստ թշնամին կղերականութիւնն է: 1881 թուականին Վալդէկ-Րուսսօն Գամբետտայի մինիստրութեան անդամն էր և այդ ժամանակ էլ պատրաստեց մի օրինագիծ, որ սահմանափակում էր կղերական միաբանութիւնների ազատութիւնը և նրանց զարգացման առաջն էր առնում: Բայց այն ժամանակ կարելի չեղաւ անցկացնել այդ օրինագիծը: Այժմ Վալդէկ-Րուսսօն վերանորոգեց իր արշաւանքը կղերականութեան դէմ, մտցնելով պատգամաւորների ժողովը 17 յօտուածից բաղկացած մի օրինագիծ «ընկերակցութիւնների (ասոցիացիաների) և միաբանութիւնների (կօնգրեգացիաների) մասին»: Դա մի օրէնք է, որ կառավարութեան ձեռքը տալիս է ընկերակցութիւնների վրայ հսկելու իրաւունք: «Իւրաքանչիւր ընկերակցութիւն, որ հիմնուած է օրէնքներին, հասարակական բարոյականութեան, ազգային միութեան և հանրապետական կարգերին հակառակ նպատակներով, ապօրէն է և անվաւեր»: Այսպէս է ասում օրինագծի առաջին յօդուածը: Իսկ 11-րդ յօդուածը, որ աշխարայ ուղղուած է կրօնական միաբանութիւնների դէմ, ասում է. «Ֆրանսիացիների և օտարերկրացիների մէջ ոչ մի ընկերակցութիւն չէ կարող կազմուել առանց նախ-

նական թոյլտուութեան, որ տրւում է պետական խորհրդից հրովարտակի ձեռով: Օրէնքը թոյլ է տալիս փակել գոյութիւն ունեցող այն ընկերութիւնները, որոնք վնասակար են համարւում:

Հասկանալի է թէ որպիսի կարեւորութիւն ունի վալդէկ-Րուսսօի մինիստրութեան այդ օրէնսդրական քայլը: Կղերական միաբանութիւնները մի վիթխարի ոյժ են կազմում Ֆրանսիայում: Նրանք առնուազն ունեն 200,000 անդամ երկու սեռից, $1\frac{1}{2}$ միլիարդ ֆրանկի արժողութեամբ անշարժ կապուածքներ և 6 կամ 7 միլիարդ ֆրանկի արժէթղթեր: Այդ հարստութեան համեմատ էլ նրանք գործունէութիւն են ցոյց տալիս: Այդ միաբանութիւններին պատկանող տարրական դպրոցներում սովորում են մօտ $2\frac{1}{2}$ միլիօն տղայ և աղջիկ, իսկ միջնակարգ դպրոցների թիւը այժմ հասնում է 148-ի: Բացի դրանից, կրօնական միաբանութիւնները ազդում են ժողովրդի վրայ քարոզների միջոցով, ինչպէս նաև մի շարք սեփական լրագիրներով:

Օրինագիծը, ի հարկէ, պիտի սաստիկ յուզմունք տարածէր կաթոլիկ աշխարհում: Ամենից առաջ ձայն հանեց Հոմմը: Լևոն XIII բացարձակ կերպով իր դժգոհութիւնը յայտնեց և խորհուրդ տուեց ֆրանսիական կառավարութեան չը գնալ եկեղեցու դէմ. պապը սպառնում էր որ Ֆրանսիան կը կորցնէ իր հովանաւորութիւնը արեւելեան քրիստոնեաների վրայ, եթէ ընդունէ վալդէկ-Րուսսօի օրինագիծը: Այս սպառնալիքը անմիջապէս ֆրանսիական կառավարութեան չէր ուղղուած: Բայց պատգամաւորների ժողովում հարց եղաւ այդ մասին և վալդէկ-Րուսսօն յայտարարեց որ Ֆրանսիան չի թոյլ տայ պապին խառնուել իր ներքին գործերի մէջ: Կղերական կուսակցութիւնը, կորցնելով օրինագծի դէմ կոուելու այս ղէնքը, լարեց իր բոլոր ոյժերը: Ներկայ կառավարութեան հակառակորդ տարրերը միացած եռանդով էին գործում. բայց մինիստրութիւնը, իր կողմն ունենալով բոլոր ճշմարիտ հանրապետականներին և սօցիալիստական կուսակցութիւնը, յաղթական կերպով առաջ տարաւ իր գործը:

Ի դուր կղերական պատգամաւորները ճգնում էին հաւատացնել պատգամաւորներին, թէ եղերական միաբանութիւնները ոչինչ վտանգ չեն սպառնում Ֆրանսիային, որ նրանք չեն անբարոյականացնում մարդկանց մտքերը: Պատգամաւոր Տրույօ ամբիօնից կարգաց մի քանի կողմեր մի դասադրքից, որ ընդունուած է 67 հոգեւոր սեմինարիաներում: Բանից դուրս է գալիս, որ այժմ էլ դպրոցներում աւանդւում են իդուլիտների

անբարոյական սկզբունքները, այն վարդապետութիւնը, որ խրատներ է տալիս թէ ինչպէս պէտք է սուտ ասել, հոգին ծռել, չենթարկուելով երկնային պատժի: Մի վարդապետութիւն է դա, որ սպանում է մարդու մէջ ազնիւ ձգտումները, սովորեցնում է ինտրիգներ: Նոյն դասագիրքը քարոզում է որ դաւանութեան ազատութիւն պիտի լինի այն երկրներում, ուր կաթոլիկները փոքրամասնութիւն են կազմում. իսկ այն տեղերում, ուր կաթոլիկութիւնը ունի նիւթական ոյժ, ամեն տեսակ «հերձուած» պէտք է համարել պետական դաւաճանութիւն և պիտի պատժել բանտերի, ծեծի, նոյն իսկ մահուան միջոցով:

Այս մերկացումները ահագին տպաւորութիւն գործեցին պատգամաւորների վրայ: Եւ օրինագծի յօդուածները, երկար վիճարանութիւններից յետոյ, ընդունւում էին մեծամասնութեամբ: Դեռ բոլոր 17 յօդուածները չէ քննուած: Վիճարանութիւնները, ինչպէս հաղորդում են ֆրանսիական լրագիրները, կը շարունակուեն մինչև մարտ ամիսը. շատերը կարծում են որ մինչև ամառնային արձակուրդները հազիւ թէ այդ 17 յօդուածների քննութիւնը վերջնայ պատգամաւորների ժողովում և Սենատում:

Բայց կարելի է վստահ լինել որ Վալդէկ-Ռուսսօնի օրինագծի ապագան ապահովուած է և նա ընդհանուր գծերով կ'անցնէ ու հաստատութիւն կը գտնէ: Այդպիսի վստահութիւն ներշնչում է այն հանգամանքը, որ պատգամաւորների ժողովի առաջաւոր տարրերը, հետզհետէ զգում են կառավարութեան անշուքեղութեան անհրաժեշտութիւնը: Պէտք է ասել, որ նոր օրինագիծը, ընդհանուր առմամբ, չափաւոր է և դարձեալ «միջին ճանապարհի» կերպարանքն ունի: Սօցիալիստների և արմատականների համար բաւարար չեն այդ կիսատ միջոցները: Նրանք կը կամենային որ կղերական միաբանութիւնները միանգամայն ջնջուէին: Այդ պատճառով էլ նրանք աշխատում են փոփոխութիւններ մտցնել օրինագծի մէջ: Մի այդպիսի փոփոխութիւն առաջարկուած բանաձև անցաւ ձայների մեծամասնութեամբ: Միխստորութիւնը հրաժարական պիտի տար, եթէ վստահութեան հարց դրած լինէր: Արմատականները և սօցիալիստները հասկացան որ կարող են գործիք դառնալ յետագէժ կուսակցութիւնների ձեռքին և այսուհետև աւելի զգոյշ կը լինեն: Եւ իրաւ կղերական կուսակցութիւնը վճռել է ոչինչ միջոց չը խնայել ատելի օրինագիծը տապալելու համար. նա նոյն իսկ պատրաստ է միանալ ծայրայեղ կուսակցութիւնների հետ և մտցնել օրինագծի մէջ այնպիսի արմատական փոփոխութիւններ, ինչպէս է, օրինակ, բոլոր կղերական միաբանութիւնները

ջնջելը: Այդ դէպքում Վալդէկ-Րուսսօ հրաժարական կը տայ. իսկ ընդդիմադիր կուսակցութիւնը հէնց այդ է ուզում:

Պէտք է, սակայն, յուսալ, որ յետադիմականների բաղձանքը չի իրագործուի:

Յրանսիայում գործող կղերական միաբանութիւններից շատերը, տեսնելով որ Վալդէկ-Րուսսօի օրինագիծը պիտի ընդունուի, պատրաստուած են հեռանալ ուրիշ երկիրներ և արդէն սկսել են ծախել իրանց կալուածները: Բայց ռւս կարող են ապաստարան գտնել և անպատիժ գործել Հռոմի այդ գործակալները, եթէ ոչ Սպանիայում, այն թշուառ երկրում, որ դարերից ի վեր ստրկացած է կաթոլիկ հոգևորականութեան և հէնց այդ պատճառով էլ այժմ ներկայացնում է մի կիսակենդան դիակ: Սպանիայի միաբանութիւնները սկսեցին պատրաստութիւններ տեսնել Յրանսիայից հեռացողներին ընդունելու համար: Շատերը արդէն ընդարձակում էին իրանց վանքերը, նոր հիւրերին տեղ տալու համար: Բայց յանկարծ բռնկուեցին ժողովրդական ցոյցերը հոգևորականութեան դէմ:

Երբ Կուբան անցաւ ամերիկացիների ձեռքը, այնտեղից հեռացան բոլոր կաթոլիկ միաբանութիւնները և բնակութիւն հաստատեցին Սպանիայում: Առանց այդ էլ խեղճ երկիրը հազիւ էր տանում կղերականների ահագին բազմութիւնը: Վերջին տեղեցութիւններին նայելով, Սպանիայում կան 21,500 ծխական եկեղեցի և 154,000 եկեղեցական պաշտօնեաներ, այդ թւում և մօտ 70,000 վարդապետներ: Ունենալով իրանց ձեռքում ահագին դրամազուլիներ, վանքերը և կղերական միաբանութիւնները դրամական մեծամեծ ձեռնարկութիւններ ունեն. այսպէս, նրանք մաս ունեն ծխախոտի մեկերութեան սպանիական բանկի մէջ: Միւս կողմից հոգևոր հայրերը հիմնել են գործարաններ և դրանով սաստիկ մրցում են բանուորական դասակարգի և մասնաւոր ձեռնարկողների դէմ, որովհետև վանական գործարանները ազատուած են հարկերից:

Այսպիսի ահագին ոյժի տիրանալով, կղերական կուսակցութիւնն աշխատում է քաղաքականապէս էլ տիրել երկրի վերայ և խլել իշխանութեան վերջին ֆեպորդները իր հակառակորդների ձեռքից: Արքունիքն էլ վախենալով, որ հակակղերական ուղղութիւնը կարող է խլել իշխանութիւնը այժմեան թագաւորոջ տանից, ամեն կերպ հովանաւորում և աջակցում է կրօնաւորներին: Եւ իրաւ, աւելի ինչ կարելի է անել. Սպանիայում

ժողովրդական կրթութեան վրայ ծախւում է $1\frac{1}{2}$ միլիօն, մինչդեռ կղերականութիւնը իւրաքանչիւր տարի կլանում է 44—միլիօն: Արքեւսիքը այնքան վախենում է հոգևոր հայրերից, որ պատանի թագաւոր Ալֆօնսի համար դաստիարակ հրաւիրեց եզուիտ Մօնտանին. սրա ազդեցութիւնը այնքան ուժեղացաւ, որ պատգամաւորների ժողովը պահանջեց հեռացնել Բացի դրանից կառավարութիւնն աշխատում է օգուտ քաղել և կարլիստներից *), ուստի մի ամուսնութեամբ կամենում է բարեկամութեան կապեր հաստատել իր և իրան հակառակորդ կարլիստների հետ: Եթէ տեղի ունենայ այդ ամուսնութիւնը, այն ժամանակ ծայրայեղ կղերականները ահագին իշխանութիւն ձեռք կը բերեն և երկիրը բոլորովին կը ճնշուի: Ահա այս բոլոր հանգամանքները պատճառ դարձան, որ կղերականութեան դէմ վաղուց կազմուած ատելութիւնը լոյս աշխարհ դայ:

Կրակի վրայ իւղ ածողը հետեւեալ դէպքն էր.

Ուրասօ անունով մի հարուստ և կրօնասէր ընտանիքի աղջիկը, ենթարկուելով իր եզուիտ դաստիարակի խորհուրդներին, ծնողների կամքի հակառակ, փախաւ եզուիտական մի վանք և ընդունուեց այդտեղ իբրեւ քոյր, թէև վանական կանոնադրութիւնը չէր թոյլ տալիս այդ բանը: Վանքը այսպիսով յոյս ունէր տիրանալ հարուստ աղջկայ ամբողջ ժառանգութեանը: Բայց ծնողները պահանջեցին որ իրանց աղջիկը վերադառնայ իրանց տուն: Սկսուեց դատաստանական գործ: Դատարանը, հիմնուելով այն փաստի վրայ, թէ աղջիկը 24 տարեկան է, մերժեց ծնողների պահանջը: Ահա այդ դէպքը դիտմամբ թէ պատահաբար նիւթ դարձաւ «էլէկտրա» անունով մի պիեսի, որ ներկայացուեց Մադրիդում և զաւառներում ու մեծ աջողութիւն ունեցաւ: Սկսուեցին մի շարք ցոյցեր կղերականութեան դէմ, որոնք աւելի ևս սաստկացան, երբ յայտնի դարձաւ որ Ֆրանսիայից արտաքսուող կղերականները պատրաստուած են սպանիական հողի վրայ հիմնուել:

Փախած աղջկայ ծնողները գործն անցկացրին բարձր դատարան: Նրանց փաստաբանի ձառերը այնպիսի ատելութիւն գրգռեցին ժողովրդի մէջ, որ սկսուեցին փողոցային անկարգութիւններ: Ամբոխը ծեծում էր հանդիպած վարդապետներին և «մահ ետուխտներին, կեցցէ ազատութիւն» էր կանչում:

Խռովութիւնները գնալով սաստկացան, անցան և զաւառները: Վաղնիսիայում ամբոխը յարձակուեց նահանգապետի վրայ

*) Կարլիստներ անուանում են սպանիական գահի թեկնածու Դոն-Կարլոսի կողմնակիցները:

և մի եզուխտական եկեղեցու վրայ սպիտակ նաւթ ածեց: Գրանադայում եզուխտները իրանց զպրոցի պատերի ետեից սկսեցին հրացան արձակել, ամբոխը փորձեց յափշտակել զէնքերի պահետը՝ եզուխտների վրայ յարձակուելու համար, բայց ոստիկանութիւնը թոյլ չը տուեց: Շատ տեղերում արդէն յայտարարուած է պաշարման դրութիւն և ժամանակաւորապէս դատարեցրած է սահմանադրութիւնը: Շարժումը դեռ շարունակւում է, բայց կարծում են որ կառավարութեանը կ'աջողուի զէնքի ոյժով ճնշել ապստամբութիւնը, մանաւանդ որ ազատամիտ և սօցիալիստական կուսակցութիւնները, որոնք այս հակադերական շարժման հեղինակներն են, չեն միանում միմեանց հետ:

Հարց է սակայն. կարո՞ղ է դժբախտ Սպանիան միշտ մնալ կղերական բռնապետութեան տակ ճնշուած ու մահացած: Սպանիական ազգը ազնիւ է, քաջ. պէտք է յուսալ որ նրա համար էլ կը բացուի լոյս, որ կ'ազատէ այդ հինաւուրց երկիրը եզուխտների խայտառակ խնամակալութիւնից:

—

Հանգիստ ամիս չանցկացրեց և երրորդ բոմանական մեծ երկիրը Եւրոպայում, Իտալիան: Այստեղ էլ սօցիալական հարցերը սաստիկ հակառակութիւն են մտցրել աշխատանքի ժողովրդի և ապահովուած դասակարգերի մէջ, բաց անելով կատաղի մրցութիւնների ասպարէզ: Ահա այդ ընդհարումներից մէկը տապալեց Սարակիօ մինիստրութիւնը:

Գինուա քաղաքում հիմնուած է աշխատանքի բօրսա. դա մի բանուորական հիմնարկութիւն է, որ միջնորդ է հանդիսանում մի կողմից բանուորների և միւս կողմից գործարանատէրերի մէջ. դրանով բանուոր դասակարգը ազատոււմ էր այն միջնորդներից, որոնք իրանց սեփական շահի մասին են մտածում: Անցեալ տարուայ դեկտեմբերի 18-ին Գինուայի պրեֆէկտը հրամայեց ծածկել աշխատանքի բօրսան: Երկու օրից յետոյ նաւահանգստում գործող մօտ 16,000 բանուորներ գործատոււ աւրեցին, իսկ չըջակայ բազմաթիւ գործարանների բանուորները սպառնացին թէ իրանք էլ կը դատարեն աշխատելուց, եթէ նորից չը բացուի աշխատանքի բօրսան: Բանուորական կուսակցութիւնների կողմից պատգամաւորներ գնացին առաջին մինիստրի մօտ: Սարակիօ, տեղեկանալով գործի էութեան, հրամանագրից նորից բաց անել բանուորական բօրսան, բայց և ոչինչ յանդիմանութիւն չը յայտնեց Գինուայի պրեֆէկտին:

Ահա այս քայլը, որ միջնադէպը խաղաղութեամբ վերջացնելու համար էր անոււմ, պատճառ դարձաւ որ մինիստրութիւնը

նը երկու կրակի մէջ ընկնի: Պատգամաւորները ժողովում ոչ մի կողմը հաւանութիւն չը տուեց մինիստրի կարգադրութեան. պահպանողական կուսակցութիւնը անբաւական էր, որովհետեւ Սարակկօ զէնքը ոյժով չէր ճնշել բանուորական շարժումը, ինչպէս արել էին նրա նախորդները և ինչպէս պահանջում են կապիտալիստների շահերը: Իսկ ազատամիտ և սօցիալիստ կուսակցութիւնները անբաւական էին այն պատճառով, որ Սարակկօ չէր պատժել Գենուայի պրեֆէկտին և այդպիսով տեղիք էր տուել, որ նա ապագայում էլ այդպիսի գործեր կատարէ: Հարցապնդումների կարկուտ տեղաց մինիստրութեան վրայ, որ և հարկադրուած եղաւ հրաժարական տալ:

Իտալիան վերջին տարիներում այնքան սուր անբաւականութիւնների առաւարէզ է դարձել, որ հեշտ չէր մինիստրութիւն կազմել, որ բաւարարութիւն տար երկրին: Վերջին օրերը միայն կարելի եղաւ կազմել մինիստրութիւն, որ աւելի ազատամիտ է, քան տապալուածը:

Յունուարի 9-ին Անգլիան զրկուեց իր սիրած թագուհուց: Վիկտորիայի պէս մի երկարատև թագաւորող անձ դեռ չէ ճանաչում Անգլիայի պատմութիւնը: «Մուրճի» հետագայ համարներից մէկում մենք կը ծանօթացնենք մեր ընթերցողներին Վիկտորիայի թագաւորութեան հետ, որ տևեց 63 տարի: Առ այժմ յիշատակենք, որ թագուհու մահը մեծ վիշտ պատճառեց անգլիական ազգին, որ սովորել էր մի շարք տասնեակ տարիների իր առաջադիմութիւնը և երջանկութիւնը կապել թագուհու անուան հետ: Թաղումը տեղի ունեցաւ մեծ հանդիսաւորութեամբ, ներկայ էր Գերմանիայի կայսր Վիլհելմ II, որ Վիկտորիայի թոռն է:

Վիկտորիային յաջորդեց նրա աւագ որդին, էդուարդ VII, որ արդէն 60 տարեկան մարդ է: Թէև Անգլիայի պէս մի սահմանադրական երկրում թագաւորող անձը չէ կարող մեծ ազդեցութիւն ունենալ քաղաքականութեան վրայ, բայց և այդպէս, կարծիք էր կազմուել, թէ նոր թագաւորութեան հետ Անգլիայի քաղաքականութեան մէջ փոփոխութիւն կը մտնի: Մի րոպէ յոյս ծագեց թէ Հարաւ-Աֆրիկեան պատերազմը, որ ահա մօտ տարի ու կէս շարունակուում է կատաղութեամբ, կը վերջանայ: Լուր տարածուեց թէ Վիլհելմ կայսրը, որ Անգլիայումն էր գտնուում, յանձն կ'առնէ միջնորդի դեր, մանաւանդ որ, աւոււմ էին, բօէրական պատերազմը վերջին ժամանակներում դարձեալ ընդունել է անգլիացիների համար անաջող կերպարանք:

Եւ իրաւ. մինչդեռ Տրանսվաալի ծերունի նախագահը Հօլ-
լանդիայում դադար առած՝ տեսնում է միջնորդութեան և ար-
դարութեան բոլոր դժները փակուած իր առջև, բօէրների հե-
րոս գեներալ Դեվէտ յանկարծակի յարձակումներով նեղում էր
անգլիացիներին, յետ էր խլում նրանց գրաւած տեղերը, Գե-
ներալ Կիտչենէր մի շարք անգուլթ, քաղաքակիրթ մի ազգին
երբէք պատիւ չը բերող միջոցներ էր գործ դնում բօէրների
երկիրը իսպառ անապատ դարձնելու համար։ Բայց և այդպէս,
նա հարկադրուած էր յայտնել անգլիական կառավարութեան
որ եղած զօրքերը բաւական չեն։ Ենթադրւում էր թէ Էդուարդ
VII զիջող կը լինի և վերջ կը դնէ այն սոսկալի արիւնահեղու-
թեան, որի սարսափները նրա մօր, Վիկտօրիայի մահուան
պատճառներից մէկն էին։ Բայց բացուեց անգլիական պատգա-
մաւորների ժողովը, թագաւորը կարդաց իր առաջին գահական
ճառը, որ ցրուեց բոլոր յոյսերը։ Անգլիան վճռել է շարունակել
պատերազմը, մինչև որ բոլորովին կը նուաճէ բօէրների երկի-
րը։ Անգլիան նորից մեծ քանակութեամբ զօրք է ուղարկում
գեներալ Կիտչենէրին՝ արիւնահեղութիւնները շարունակելու
համար։ Ի՞նչ կը լինի վերջը։ Ասում են թէ բօէրները ունին ընդ
ամենը 20,000 կռուողներ։ Հարաւ-աֆրիկեան արիւնահեղ դրա-
ման աւելի և աւելի մռայլ կերպարանք է ստանում։

Աւստրիայում երկար ընդհատումից յետոյ յունուար ամ-
սում բացուեց, Բէյլսարատը պատգամաւորների նոր կազմու-
թեամբ։ Բէյլսարատի ձախ կողմը բռնել էին գերմանացիք. դը-
րանց մէջ աւելի կշիռ ունեցող խումբը պահանջում էր, որ գեր-
մանական լեզուն յայտարարուի Աւստրիայում իբրև պետական
և պաշտօնական լեզու։ Կենտրոնը բռնել էին չէզոքները, որոնք
բաղկացած են գերմանացի կաթոլիկներից, իսկ աջակողմեան-
ները սլաւօնական պատգամաւորներն էին—չէխեր, լեհեր, խօր-
վատներ և այլն, որոնք պահանջում են սլաւօնական լեզուների
հաւասար նշանակութիւն պետութեան մէջ։ Բէյլսարատի հէնց
առաջին նիստում պարզուեց, որ նոր պատգամաւորները ևս
մտադիր չեն վերջ դնել այն սուր հակառակութեան, որ մի քա-
նի տարի շարունակ ալէկոծում է Աւստրիական Բէյլսարատի
նիստերը, խանգարելով նրա կանոնաւոր օրէնսդրական զբաղ-
մունքները։ Ոչ չէիս և ոչ էլ գերմանացի ծայրագեղ նացիօնա-
լիստները յետ չէին կացել իրանց ծրագիրներին։

Երբ մինխտր-Նախագահ Կերբէրը յայտնեց, որ կայսրի
առաջարկութեամբ բաց է անում նստաշրջանը (սեսիա) և ժա-
մանակուոր նախագահ է յայտարարում տարիքով ամենածեր

պատգամաւոր Վէյգելին (լեհ), չէխերի կողմից մի ձայն ընդհատում է մինիստրին. «Սպասէք, ինչ իրաւունքով դուք բաց էք անում պարլամենտը, արտասանելով ձեր ճառը գերմաներէն լեզուով, պէտք է կրկնէք և չէխերէն»: Եւ երբ բէյխսրատի ժամանակաւոր նորընտիր նախագահը սկսում է խօսել գերմաներէն, նոյն չէխը բղաւում է. «Դուք պաւօնացի էք. խօսէք սլաւօնական լեզուով: Պայտառակութիւն: Ամօթ»: Այսպիսի չարագուշակ նախերգանքով բացուեց բէյխսրատի առաջին նիստը: Աւստրիական կառավարութեան դրութիւնը շատ ծանր է այդպիսի սուր կերպարանք ստացած ազգայնութեան պաշարի ստեղծած պայմաններում: Կառավարութիւնը ձգտում է հաշտեցնել երկու կողմերը ևս, տնտեսական ընդարձակ ծրագրով նա աշխատում է լոեցնել ազգայնական կրքերը, սակայն հազիւ թէ այդ նրան աջողութի, մինչև որ վերջնականապէս չը վճռուի այդ խնդիրը և Աւստրիան չը դառնայ դաշնակցական կամ ֆեդերատիւ մի պետութիւն:

Գերմանիայի կայսրը իր գահակալութեան առաջին օրից ցոյց տուեց, որ ուզում է անձամբ ղեկավարել իր պետութիւնը: «Առանց Գերմանիայի և գերմանական կայսրի այլ ևս ոչինչ չը պէտք է կատարուի աշխարհում», ահա Վիլհելմ II-րդի խօսքերը: Այդ ցանկութիւնը հակառակ է Բիսմարկի սկզբունքին — չը խառնել Գերմանիային եւրոպայից դուրս գործերում: Համաշխարհային քաղաքականութեան ձգտումը յաճախ Վիլհելմին հակասութիւնների մէջ է գցում: Յիշեցնեմք հէնց նրա վերաբերմունքը դէպի Կրիւգէրը: Այդ անձնական ազդեցութեան սկզբունքի չնորհիւ Գերմանիան մի տարուայ ընթացքում հիմնապէս փոխեց իր յարաբերութիւնը Անգլիայի հետ: Անգլո-բօէրական պատերազմի սկզբում Գերմանիան թշնամական դիրք էր բռնել դէպի Անգլիան, որ բուռն արտայայտուեց, երբ անգլիացիք բռնեցին մի քանի գերմանական նաւեր, կասկածելով, որ դրանք զէնք են տեղափոխում բօէրների համար: Բայց եւրեք ամիս անց Գերմանիան նոյն Անգլիայի օգնութեամբ տիրում է Սամօա կղզիներին, իսկ հոկտեմբեր ամսում արդէն երկուսով պայման են կապում փոխադարձաբար օգնել չինական հարցում: Այնուհետեւ Վիլհելմ II ամեն ղէպքից օգտւում է ցոյց տալու համար իր ազգականական սերտ կապերը Մեծ-Բրիտանիայի կայսերական տան հետ, գնում է Լօնդօն և այլն: Նա չնչնում է և այն, որ գերմանացիները արիւնակից են անգլո-սակսոններին... Բնականաբար, ինչպէս խոշոր արդիւնագործները, չէղբայրնելու համար փոխադարձ մրցումը, միանում են, սնդիկատներ

են հիմնում, այնպէս էլ երկու խոշոր կապիտալիստական արդիւնաբերող-անուորական պետութիւնները—Անգլիան և Գերմանիան—աւելի շահաւէտ են գտնում միանալու, քան մրցելու:

Գերմանիայի ներքին կեանքում նկատելի է կառավարութեան կողմից ձգտում խոշոր կալուածատէրերի շահերին զոհել ազգաբնակչութեան միւս մասի շահերը: Պարզ է որ հացահատիկները որքան արժան լինեն, այնքան այդ ձեռնտու պէտք է լինի չքաւոր դասակարգերին, բանուորներին և արդիւնադրժներին: Սակայն խոշոր կալուածատէրերի համար ձեռնտու է որ հացի գինը միշտ բարձր լինի, իսկ դրա համար պէտք է որ ներմուծուող հացի վրայ մաքսը բարձրացնուի: Կալուածատէրը իր գիւղատնտեսական արդիւնքների վրայ նայում է իբրև ապրանքի վրայ, հասկանալի է որ, եթէ չը լինեն դրսից ներմուծուող նիւթերը, իր ապրանքների գները կը բարձրանան: Գիւղացին չի օգտուելու գների այդ բարձրացումից, որովհետև նա ինքը իր ընտանիքով սպառում է իր քրտինքով վաստակած հացը: Հեռագրերից յայտնի է որ Գերմանիայի զանազան տեղերում ազդու ցոյցեր են եղել հացի մաքսի բարձրացման դէմ: Այդ բարձրացումը վնաս կը հասցնի և Ռուսաստանի հացի արտահանութեան: Գերմանական կառավարութիւնը ուզում է այդ քայլով իր կողմը գցել խոշոր կալուածատէրերի կուսակցութիւնը և դրա աջակցութեամբ գլուխ բերել կայսեր սիրած ծրագրներից մէկը—միացնել ջրանցքով Բայն գետը Էլբայի հետ:

Ուշադրութեան արժանի է մի ներքին խնդիր ևս, որի նախաձեռնութիւնը պատկանում է նոյնպէս Վիլհելմ II-ին. դա բէալական և կրօնիկական միջնակարգ ուսումնարանների իրաւունքների հաւասարացման կարգադրութիւնն է. այդպիսով վերջ է դնում կրասիկների մենաշնորհումներին, մի բան, որ չի կարելի չը ցանկալ և Ռուսաստանի համար:

Յունուարի վերջին Վիեննայում թողերի բորբոքումից վախճանուեց Սերբիայի նախկին թագաւոր Միլան Օբրենովիչ: Այդ մահը մի մեծ դէպք է սերբիական ազգի պատմութեան մէջ:

Միլանը 46 տարեկան էր: Դեռ Պարիզում ուսում առնող պատանի էր նա, երբ հարկաւոր եղաւ Սերբիայի իշխանական զահը բարձրանալ: Նրա անունը կապուած է Սերբիայի նորագոյն պատմութեան մի քանի խոշոր փաստերի հետ: 1876 թուականին, երբ սլաւոնական շարժումը ստացաւ լայն չափեր և Բալկանեան թերակղզում պատրաստուում էին նշանաւոր դէպքեր, Միլանը ահագին ժողովրդականութիւն էր վայելում: Մի

ջերմ հայրենասիրական հրաւերով նա դիմեց ժողովրդին և պատերազմ հրատարակեց Թիւրքիայի դէմ: Հետեւեալ տարին նա միացաւ ռուսներին պատերազմի մէջ. շնորհիւ այդ գործած դերի, Սերբիան Բերլինի կօնգրէսում Թիւրքիայից անկախ հրատարակուեց և 1882-ին դարձաւ Սերբիայի թագաւոր. առաջին թագաւորը՝ չորս հարիւր տարի Թիւրքական լուծի տակ մնացած մի երկրում:

Բայց Միլանը, ստացած լինելով բնութիւնից ընդունակութիւններ, զուրկ էր լուրջ բնաւորութիւնից: Որքան հասակ էր քաշում, այնքան բարոյապէս ընկնում էր: 1885-ին նա պատերազմ սկսեց այն իսկ Բոլգարիայի դէմ, որի ազատութեան համար 1876-ին սկսուել էր սերբ-թիւրքական պատերազմը: Այդ ժամանակից նա արդէն այնքան ընկնում է ժողովրդի աչքում, որ հարկաւոր են համարում խել նրա ձեռքից նրա անչափահաս որդի Ալեքսանդրին և հեռացնել նրան Սերբիայից: Միլանը հրաժարուեց գահից յօգուտ իր որդու, ապրում էր արտասահմանում, վարելով անպատիւ կեանք:

Բայց նա հանգիստ չը թողեց Սերբիան: Թէ անձամբ և թէ իր կողմնակիցների միջոցով նա անդադար խանգարում էր փոքրիկ երկրի հանգստութիւնը: Ալեքսանդր թագաւորը վերջ ի վերջոյ հաշտուեց իր հօր հետ և նշանակեց նրան սերբիական զօրքերի գլխաւոր հրամանատար: Բայց նրա անվերջ ինտրիգները և խռովութիւնները շարունակում էին տակն ու վրայ անել սերբիական ժողովուրդը: 1890 թուականին, Միլանի բացակայութեան միջոցին, Ալեքսանդր թագաւորը ամուսնացաւ Դրագա Մաշինայի հետ: Միլանը, համարելով այդ քայլը իր համար կատարեալ պարտութիւն, նորից հեռացաւ Սերբիայից և ինտրիգներ էր լարում իր որդու դէմ: Պարիզից տեղափոխուեց Վիեննա, որպէս զի այդտեղից աւելի լաւ հետեւէ սերբիական գործերին: Բայց մահը վերջ դրեց նրա կեանքին:

Այդ մահը Սերբիայի համար նշանակում է խաղաղութիւն: Այժմ նա կարող է հանգիստ կերպով առաջ գնալ...